

ЗОЛОТИЙ СКАРБ ІЗ БУШТИНА (УКРАЇНА)

Йосип КОБАЛЬ

*Рятивна археологічна служба НАН України,
вул. Винниченка, 24, 79008, м. Львів, Україна,
e-mail: kaisokj@gmail.com*

Зазначено, що територія сучасної Закарпатської обл. України багата на скарби доби бронзи (відомо близько 200 комплексів), однак лише невелика частина з них складається винятково із золотих виробів. Констатовано, що до них належить і скарб із Буштина Хустського р-ну, який перебуває у центрі уваги цієї статті.

Вказано, що золоті вироби скарбу інтепретувалися як сережки типу Тарпа і датувалися горизонтом Опайі (BD), проте повторний аналіз дав можливість переглянути ці твердження. Заропоновано віднести комплекс до періоду BC і, можливо, навіть BB1, а золоті прикраси інтерпретувати як елементи особливої зачіски чи головного убору (корони (?)).

Зазначено, що скарб знайдено 1911 р. і до його складу входило 13 предметів: 11 золотих підвісок та сережок і 2 браслети, проте на сьогодні збереглися лише 3 предмети, що перебувають у Закарпатському краєзнавчому музеї ім. Т. Легоцького (м. Ужгород).

Виявлено, що прикраси з Буштина належать до двох різновидів: сережки типу Тарпа (1) та підвіски типу Буштина (2). Констатовано, що всі орнаментовані в одній техніці й одному стилі та мають близькі мотиви (зигзагоподібні парні лінії, хрести, зірки) і композиції.

На основі аналізу орнаментативної прикрас скарбу зроблено висновок, що більшість аналогій для них наявна на металевих виробах більш раннього, як вважалося, часу (періоди BA2–BB1). Також сережки типу Тарпа на території культури Пілінь (Північна Угорщина і Східна Словаччина) датовано більш раннім часом (період BC). Запропоновано визначити хронологію скарбу з Буштина періодом BC або, навіть, BB1.

Грунтуючись на археологічних даних, а також кількості прикрас в окремих комплексах, висунуто гіпотезу, що золоті вироби з Буштина були елементами спеціальної (жіночої (?)) зачіски або головного убору (корона (?)), виготовленого з органічного матеріалу (тканина, шкіра). Зазначено, що коштовні головні убори (корони) існували у бронзовому віці в Західній Азії та Європі, а буштинські прикраси, ймовірно, належали представникам місцевої еліти носіїв культури Сучу ду Суз (Станово).

Ключові слова: Верхньотиський регіон, бронзовий вік, золотий скарб, хронологія, інтерпретація.

Територія сучасної Закарпатської обл. України багата на скарби металевих виробів доби бронзи [Lehoczky, 1892; Pasternak, 1928; Потушняк, 1958; Bernjakovič, 1960; Mozsolics, 1973; Балагурі, 2001; Kobal', 2000]. На сьогодні тут виявлено близько 200 комплексів [Kobal', 2018, р. 22]. До них належить і скарб золотих предметів із с. Буштина (Хустський р-н Закарпатська обл.). Знахідка неодноразово названа в науковій літературі [Eisner, 1950; Bernjakovič, 1960, р. 352; Mozsolics, 1973, р. 192; 1988/1989, р. 171; Kobal', 2000, р. 76–77]. Золоті прикраси скарбу інтерпретовано як сережки (тип Тарпа) і датовано горизонтом скарбів Опайі (перша половина періоду BD за Рейнеке) [Mozsolics, 1973, р. 192; 1988/1989, р. 171]. Однак повторне вивчення оригіналів виробів скарбу та їх аналіз у ширшому контексті спонукали автора знову почати дискусію з цього приводу.

У статті поставлено два головні завдання: обґрунтування нової хронології скарбу й розширення інтепретаційних можливостей буштинських прикрас. Комплекс пропоную віднести до періоду ВС чи навіть ВВ1 (за Рейнеке), а самі вироби інтерпретувати як елементи особливої зачіски або головного убору (корони (?)).

А

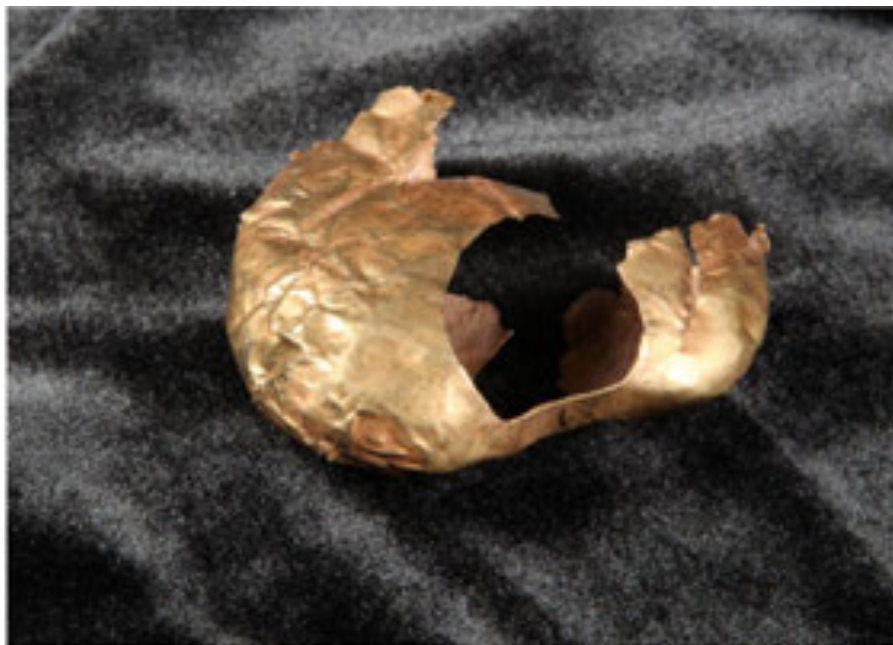

Б

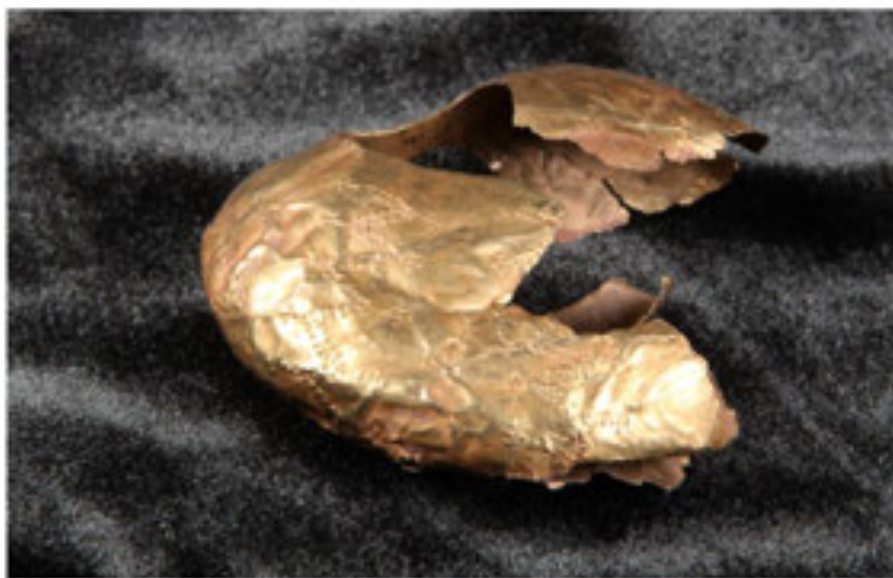
Рис. 1. Буштино, прикраса № 1
Fig. 1. Bushtino, jewelry item № 1

Скарб виявлено 1911 р. під час оранки в місцевості Криваве поле. До його складу входило 13 золотих предметів: 11 «сережок» і 2 браслети. У роки Першої світової війни власник скарбу продав 8 «сережок» військовим, а пізніше (1936 або 1937) 2 браслети місцевому ювелірові. Решта предметів потрапила до українського мовознавця Івана Панькевича (1887–1956) (він упродовж 1920–1930-х років працював на Підкарпатській Русі (Чехословаччина)). Після Другої світової війни І. Панькевич опинився у Празі, де й показав Буштинський скарб відомому археологу Янові Айснеру (1885–1967) [Eisner, 1950]. Самі знахідки проф. І. Панькевич передав до Закарпатського краєзнавчого музею в Ужгороді. За даними Костянтина

Берняковича, це трапилося у 1947 р. [Bernjakovič, 1960, р. 352]. Проте у книгах надходжень експонатів музею (№ 2 і № 4) вони зафіксовані 29 січня 1949 р. (№ 5977) і 16 жовтня 1951 р. (№ 7080). Сьогодні золоті прикраси з Буштина зберігаються у фондах Закарпатського краєзнавчого музею ім. Т. Легоцького (ЗКМ) під номером книги надходжень експонатів УМ 7080/1–3.

А

Б

Рис. 2. Буштино, прикраса № 2
Fig. 2. Bushtino, jewelry item № 2

Опис знахідок. 1. Золота човноподібна сережка, виготовлена з тонкого листа золота. На одному з кінців – голка для кріплення, інший – пошкоджений; сюди первісно приєднувалася ще одна човноподібна частина. Виріб у розрізі опуклий, але з виразним ребром, на якому наявні овальної форми поглиблення з рельєфними знаками (марки майстра (?)). На лицьовій стороні – перловий орнамент, що складається з комбінації вертикальних парних паралельних і зигзагоподібних пунктирних парних ліній із хрестами на вершинах. На поверхні прикраси численні сліди потертості – результат тривалого використання. Предмет дуже пошкоджений, ймовірно, вже в новітній час. Розміри: довжина – 53 мм, висота – 42 мм, ширина (по-середині) – 26 мм, товщина листа у верхній частині – 2,5 мм, вага – 6,532 г (за Я. Айснером). ЗКМ ім. Т. Легоцького. Інв. № УМ-7080/1 (рис. 1).

2. Золота підвіска серцеподібної форми з двома розширеними порожнистими кінцями, що заходять один в одного. Прикраса має орнаментовану лицьову й неорнаментовану тильну частину. Перлова орнаментация лівої і правої половини складається з двох вертикальних парних зигзагоподібних пунктирних ліній із хрестами на вершинах. Окрім того, на лівій половині присутній ще один хрест із дрібними хрестами на кінцях, а на правій – два аналогічні хрести. На торці зліва наявні особливої форми знаки, заглиблені в тіло прикраси (марки майстра (?)). На поверхні підвіски, особливо з тильної сторони, виявлено численні сліди потертості. Виріб сильно пошкоджений, частина його відсутня. Розміри: 68x59 мм, ширина – 22 мм; ширина пластини для кріплення – 4,5 мм, товщина пластини – 2,5 мм, вага – 9,535 г (за Я. Айснером). ЗКМ ім. Т. Легоцького. Інв. № УМ-7080/2 (рис. 2).

3. Аналогічна золота серцеподібна підвіска. Лицьова сторона прикрашена перловим орнаментом: ліва половина – двома хрестами і двома вертикальними парними зигзагоподібними пунктирними лініями із хрестами на вершинах, а права – двома солярними знаками з вісьмома променями з хрестами на кінцях і штампованим кругом у центрі; між ними хрестоподібна (?) фігура, вершини якої складаються з роздвоєних спіральних гачків. На торці лівої половини помітно вдавлення особливої форми (марка майстра (?)). Поверхня прикраси має сліди використання. Предмет деформований і пошкоджений. Розміри: 56x51 мм, ширина – 22 мм, товщина пластини для кріплення – 2,5 мм, вага – 9,117 г (за Я. Айснером) ЗКМ ім. Т. Легоцького. Інв. № УМ-7090/3 (рис. 3).

4–11. Золоті підвіски («сережки»). Місце зберігання невідомо.

12. Золотий браслет, орнаментований поперечними насічками. Не зберігся.

13. Аналогічний браслет; фрагментарний. Не зберігся.

Типолого-хронологічний аналіз. У плані типології знахідки з Буштина неоднорідні. Прикраса № 1 відноситься до т. зв. сережок типу Тарпа [Mozsolics, 1988/1989, с. 173–174]. Аналогічні золоті прикраси виявлені у скарбах Верхньотиського регіону [Mozsolics, 1988/1989, р. 166–172; Kovács, 1976, р. 89, Abb. 6–7; Kopal', 2000, р. 51]. А. Можоліч датувала їх періодом BIVb (горизонт скарбів Опайі), який відповідає першій половині періоду BD (по Рейнеке) [Mozsolics, 1973, р. 51; 1988/1989, р. 173–174].

Відомі також сережки типу Тарпа, виготовлені з бронзи. Їх датують більш раннім часом (період BC за Рейнеке), вони менших розмірів і поширені в Північній Угорщині та Східній Словаччині [Kraskovska, 1969; Furmanek, 1977, р. 294–295; Demeterova, 1984, р. 39; Kemenczei, 1968, р. 183; 1984, р. 20; Mozsolics, 1988/1989, р. 173–174].

Прикраси № 2 і № 3 належать до великої групи виробів, які зазвичай інтерпретуються як кільця для волосся (скроневи) сибірського типу [новітній огляд проблематики: Ginalska et al., 2019, р. 405, 406–412]. Однак від інших вони відрізняються розмірами та багатого і своєрідною орнаментациєю. Це унікальні у своєму роді прикраси і я пропоную виділити їх в окремий тип – Буштино.

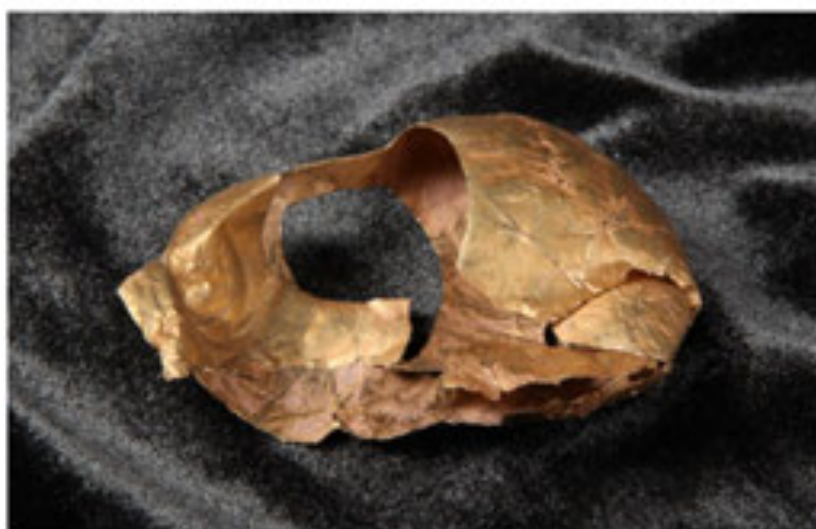
Датування досліджуваного скарбу неодноразово змінювалося. Свого часу Я. Айснер відніс комплекс до гальштатського періоду [Eisner, 1950, р. 391], а К. Бернякович – до пізнього бронзового віку Закарпаття (1200–900 pp. до н. е.) [Bernjakovič, 1960, р. 326, 352]. Згодом

А. Можоліч визначила хронологію буштинських знахідок періодом ВІVb (горизонт скарбів Опайі) [Mozsolics, 1973, p. 192; 1988/1989, p. 171, 179]. Таке датування свого часу підтримав і автор [Kobal', 2000, p. 52]. Тепер вважаю доцільним повернутися до цього питання.

Перше, що дає підставу переглянути хронологію скарбу, – відмінність у географії поширення золотих і бронзових «сережок» типу Тарпа (рис. 4). Вони відрізняються також розмірами (відповідно великі й маленькі), контекстом, де були знайдені (скарби та поховання), кількістю в комплексах (до 14 – золоті й до 4 – бронзові) та культурною атрибуцією (культура Сучу де Суз (Станово), з однієї сторони, й культури Пілінь і курганної – з другої). Усе це свідчить про глибоку культурну специфіку золотих та бронзових зразків сережок типу Тарпа, а не про їхню хронологічну різницю (період ВD – золоті, ВС – бронзові) [Mozsolics, 1988/1989, p. 124].

А

Б

Рис. 3. Буштино, прикраса № 3
Fig. 3. Bushtino, jewelry item № 3

Наведена думка добре узгоджується з тим фактом, що бронзові скарби горизонту Опайі не обмежуються лише періодом ВD, а зіставляються також і з періодом ВС (горизонт скарбів Форро по Можоліч), [Kobal', 2000, p. 18]. На це прямо вказують закарпатські скарби, у яких бойові сокири з диском на обусі типу В3с і В3а (за Нестором) виявлені разом зі сокирами типу В2 і В1 (за Нестором) (Квасово I, Малі Геївці I) [Kobal', 2000, p. 36, taf. 4 В: 1–3; 5 А: 4–6; 14: 1–9; 15: 10–17].

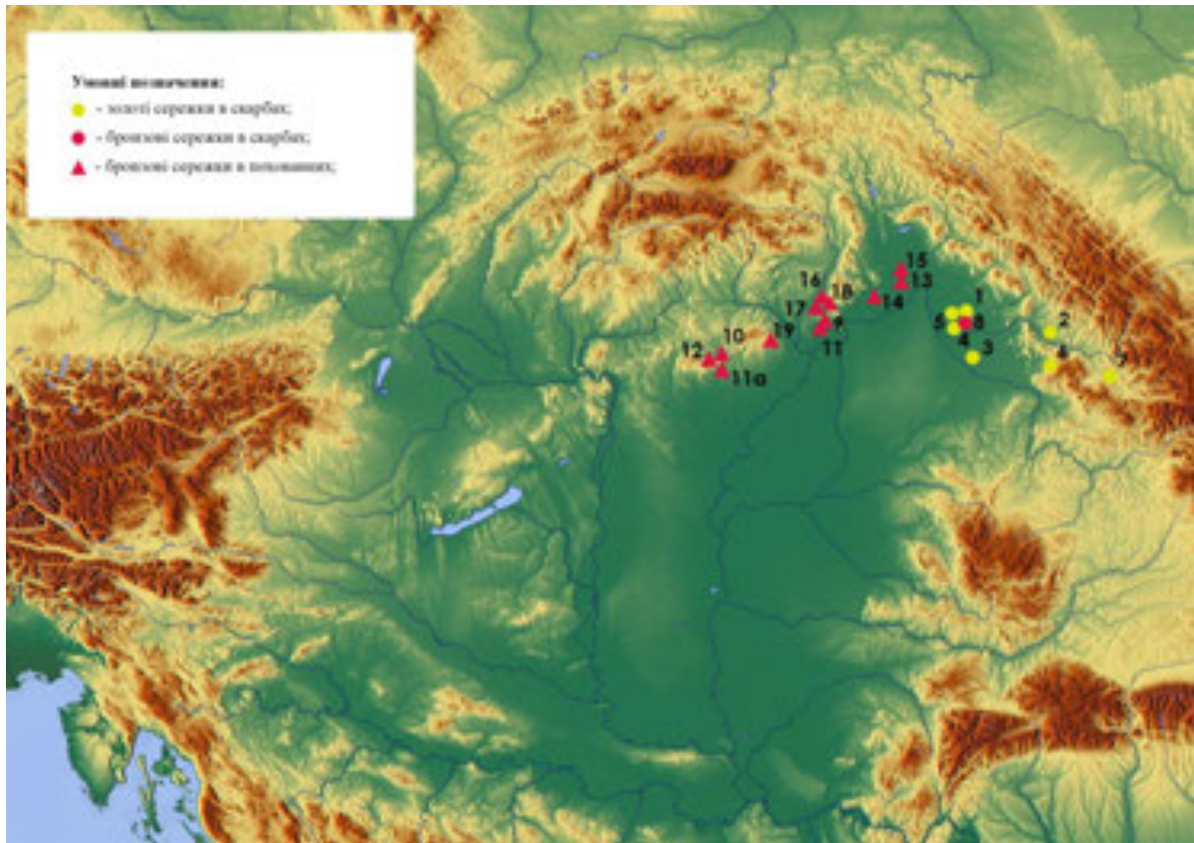

Рис. 4. Карта поширення сережок типу Тарпа. Місцезнаходження: 1 – Бене; 2 – Буштино; 3 – Рожай; 4 – Тарпа; 5 – Феєрче; 6 – Думбровиця; 7 – Борша; 8 – Вари; 9 – Детек; 10 – Зодьвопалфолво; 11 – Голмой; 11а – Нодьбатонь; 12 – Пілінь; 13 – Велькі Рашковце; 14 – Винички; 15 – Земплєнські Копчани; 16 – Ганіска; 17 – Сеня; 18 – Чаня; 19 – Торноля

Fig. 4. Distribution map of Tarpa type earrings. Findplaces: 1 – Bene; 2 – Bushtino; 3 – Rozsály; 4 – Tarpa; 5 – Fejércse (Hetefejércse); 6 – Dumbravita; 7 – Borsá; 8 – Vary; 9 – Detek; 10 – Zagyvarálfalva; 11 – Halmaj; 11a – Nagybatony; 12 – Piliny; 13 – Velké Raskovce; 14 – Vinický; 15 – Zemplenske Kopcany; 16 – Haniska; 17 – Sena; 18 – Sana; 19 – Tornaľa

На більш ранній вік деяких золотих сережок типу Тарпа може вказувати також і їхня орнаментация. У всіх орнаментованих зразків наявний мотив із парних паралельних пунктирних ліній, до яких іноді під прямим кутом приєднуються такі ж лінії (Тарпа, Борша, Феєрче, Добровица, Буштино) [Mozsolics, 1988/1989, abb. 1, 2; 2: 1–2; 4: 4, 9]. Однак, на деяких трапляються й інші мотиви. Важливе значення у цьому контексті має орнаментация трьох сережок зі скарбу Добровица (Румунія) та частково Феєрче (Угорщина) [Mozsolics, 1988/1989, abb. 1: 1, 3; 4: 4, 8], особливо мотив двох пунктирних паралельних ліній із зигзагоподібною лінією між ними та мотив із трьох паралельних пунктирних ліній. Обидва мають прямі аналогії (зокрема і в техніці нанесення) на двох золотих кільцях для волосся зі скарбу Деречке (область

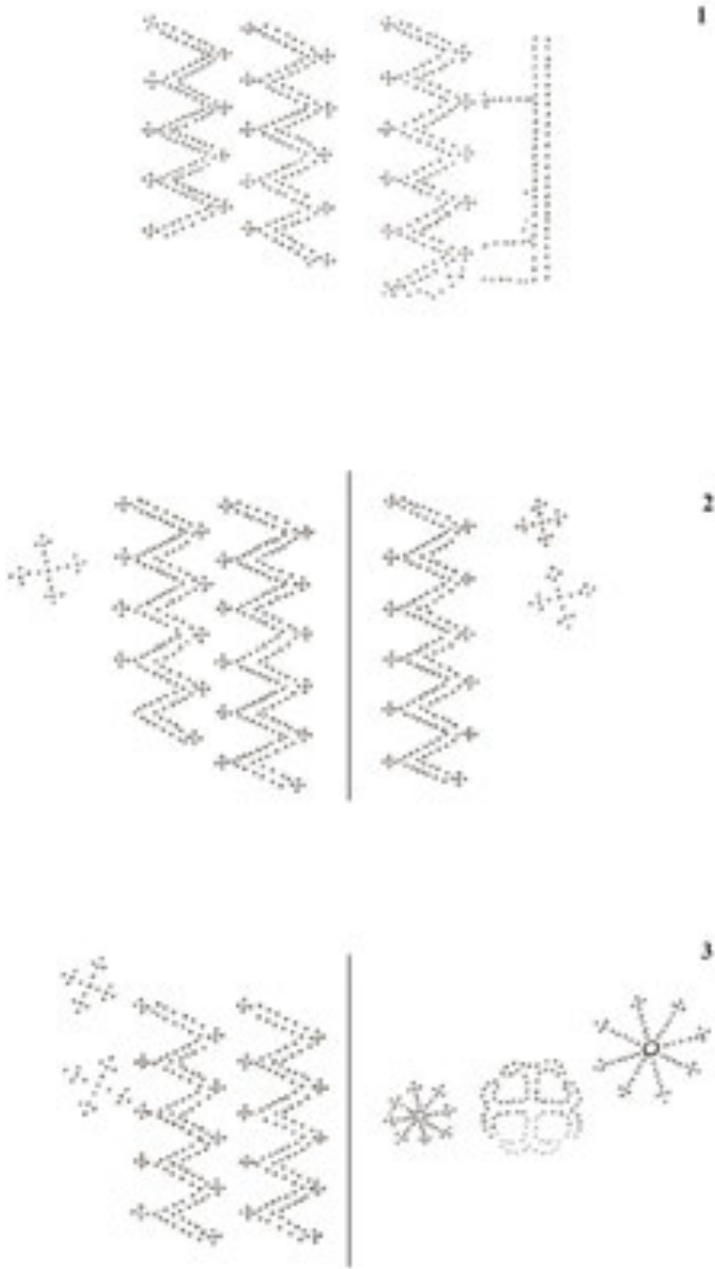

Рис. 5. 1 – розгортка орнаменту на прикрасі № 1 з Буштина (реконструкція); 2 – розгортка орнаменту на прикрасі № 2 з Буштина (реконструкція); 3 – розгортка орнаменту на прикрасі № 3 з Буштина (реконструкція)

Fig. 5. 1 – ornament of jewelry item № 1 from Bushtino (reconstruction); 2 – ornament of jewelry item № 2 from Bushtino (reconstruction); 3 – ornament of jewelry item № 3 from Bushtino (reconstruction)

маною (рис. 5, 1–3). У її основі дрібні опуклі «перлини», з яких утворюються мотиви парних вертикальних паралельних і зигзагоподібних пунктирних ліній, хрестів, зірок та роздвоєних спіральних гачків. Самі мотиви утворюють оригінальні композиції, можливо, наративні. До

Гайду-Бігор, Угорщина) [Mozsolics, 1973, 193, taf. 61: 3 a–v, 4 a–v]. Останній на підставі браслетів зі спірально закрученими кінцями був датований періодом BIVa (горизонт скарбів Форро), тобто період BC (за Рейнеке) [Mozsolics, 1968, p. 22; 1973, p. 95].

Вважається, що в еволюції золотих кілець для волосся екземпляри з Деречке займають проміжне положення між такими виробами періоду BB1 (косідерський горизонт скарбів) і сережками типу Тарпа (горизонт скарбів Опайі) [Mozsolics, 1968, p. 19–23]. Однак вироби з Деречке не можуть бути типологічними попередниками сережок типу Тарпа або підвісок типу Буштина. На цю роль можуть претендувати лише великі золоті серцеподібної форми підвіски для волосся, з опуклими човноподібними закінченнями косідерського часу [Mozsolics, 1958, p. 260–261, taf. 1: 1–2; 1968, p. 19–22; 1973, p. 51; 1988/1989, p. 35–36, abb. 5: 3–4]. У цьому випадку між великими кільцями косідерського часу й опайського горизонту скарбів простежується безпосередній типологічний зв'язок. На це може вказувати і той факт, що окремі мотиви на знахідках із Добровіци, як, наприклад, кільце з крапкою по центру [Mozsolics, 1988/1989, abb. 1: 1], мають прями аналогії і на бронзових виробках (наприклад, на бойових сокирах із диском на обусі косідерського та більш раннього часу) [Dawid, 2002, taf. 2, 11; 11, 7; 12, 3; 20, 2 та ін.].

На тлі названих знахідок типу Тарпа орнаментация буштинських прикрас виглядає надзвичайно багатоманітною і продуманою.

того ж на підвісках типу Буштина вони дуже чітко перегукуються з лівою і правою половиною виробів. Якщо припустити [Notroff, 2011, p. 149–151], що різні типи підвісок мають в основі антропоморфну форму, то орнаментация може вказувати на прикраси одягу верхньої частини тіла (жінок (?)).

Загалом орнамент усіх буштинських знахідок цілісний як за технікою виконання, так і за мотивами та стилем. Складається враження, що орнамент на золотих прикрасах із Добровіци, Борші, Феєрче й Тарпи, порівняно з орнаментом виробів із Буштина, репрезентує більш пізню, «деградовану», фазу його розвитку. Найближчі за мотивами (зигзагоподібна лінія, хрест), а також географічно до досліджуваних знахідок сережки з Домбровіци, але вони також дуже спрощені. Зважаючи на хронологічну позицію орнаменту на кільцях із Деречке (період ВС), знахідки повинні датуватися як мінімум цим же або більш раннім часом. На це, зокрема, вказують і аналогії орнаментацийним мотивам виробів із Буштина на бронзових і, частково, золотих предметах періодів ВА2–ВВ1. Так, мотив хреста, що складається з пунктирних ліній, – на бронзовому чеканомолоті типу А з Римавського Яновця (Словаччина), а також на бойовій сокирі з Медясо [Dawid, 2002, taf. 1, 18; 62, 2a–2b]. Та найближчі до буштинських два хрести на провушній сокирі зі скарбу Апа [Dawid, 2002, t. 65, 1a, c]. Останній і географічно дуже близький до закарпатського комплексу. Парні вертикальні пунктирні зигзагоподібні лінії наявні на торцевій частині леза чеканомолота типу А з того ж скарбу [Dawid, 2002, taf. 17; 4–5]. Зигзагоподібна пунктирна лінія фіксується уже на золотій сокирі з Туфалау (Цофолва) (Румунія) [Dawid, 2002, taf. 61, 1a–в] та золотому браслеті з Дунавече (Угорщина) [Kovacs, 1991, p. 12, abb. 4–5] доби середньої бронзи. Часто трапляється на рукозахисних спіралях типу Регенсбург зі скарбів косідерського горизонту (ВВ1) [див.: Furmanek–Vladar, 2006, abb. 6: 15; 15: 8; 29: 8; 31: 29–30; Blažer, 1990, p. 60–61, tab. III; 45; XXXVIII: 1–2; XXXIX: 1–3; LXI: 4–5; XCVII: 1–2]. Є вона і на конусоподібних бляшках того ж часу у скарбах із Годейова та Спішського Швиртка [Furmanek–Vladar, 2006, abb. 8, 2; 28: 1–3]. Зигзагоподібний мотив загалом досить часто присутній у металообробці східної частини Карпатського басейну протягом середнього бронзового віку [Kovacs, 1991, p. 12; Ilon, 2015, p. 220].

Несподівано близьку аналогію парним зигзагоподібним пунктирним лініям скарбу з Буштина знаходжу на одному зі срібних вістрів спису Бородинського комплексу на схід від Карпат [Сафронов, 1968, p. 123, додаток I, рис. 7: XI]. Правда, на вершинах цих ліній ромби, а не хрести як на буштинських підвісках. Мотив пунктирної лінії із хрестом на кінці часто присутній на лезах бойових сокир із диском типів А і В1 [Dawid, 2002, taf. 12: 3, 5–11, 13, 17], а також мечах типу Орадя періоду ВВ1 (за Рейнеке) [Dawid, 2002, taf. 91: 1–3]. Зрозуміло, що техніка нанесення орнаменту тут інша (гравірування).

Зигзагоподібний мотив трапляється і на кераміці таких культур доби середньої й пізньої бронзи східної частини Карпатського басейну, як Вітенберг [Boroffka, 1994, p. 189, Typentaf. 14: 3–19], Отомані–Фюзешобонь [Bader, 1978, Pl. XVI: 4; XXI: 2; XXIII: 8, 10, 16; XXIV: 14, 15] та Сучу де Суз (Станово) [Bader, 1978, Pl. LII: 7; XLVI: 1–1 a–b; Kacsó, 2011, taf. 17: 20–24].

Віддалену аналогію мотиву парних спіральних гачків, чотири з яких, можливо, теж утворювали хрест, знайдено на одній із золотих платівок скарбу Гринічері (Крішана, Румунія) [Mozsolics, 1958, p. 49, taf. 24, 1; про проблему хронології скарбу див.: Kovacs, 1991, p. 19]. Тут і техніка нанесення орнаменту така ж, як у підвісок із Буштина. Але цей мотив, як частина форми місяцеподібних бронзових підвісок періоду ВВ1, трапляється і серед культур Отомань–Фюзешобонь і Сучу де Суз (Станово) зі східної частини Карпатського басейну [Mozsolics, 1988, abb. 2: 1; Furmanek, 1982, p. 321, Obr. 2: 16–20; 3: 17–19; Furmanek–Vladar, 2006, abb. 7: 1–7; 11: 17–18; 21; 29: 9, 13, 15; Bader, 1978, Pl. XLVI: 1]. Представлений він також на культовій сокирі зі скарбу Вишні (Фелшевболонг) періоду ВС [Mozsolics, 1973, taf. 7: 1; Novotna, 1970, p. 57, taf. 20; p. 359].

Що стосується мотиву восьмипроменевої зірки, то він присутній на металевих виробах Карпатського басейну вже зі середнього бронзового віку, наприклад Келебія [Dawid, 2002,

taf. 66: 3]. Більш близьку аналогію бачимо на бронзовому поясі зі скарбу Кейк (горизонт скарбів Курд, період НаА1) [Kilian–Dirlmeier, 1975, p. 113, Taf. 48/49, 464; Mozsolics, 1985, p. 131–132, taf. 192, 1]. Проте такий мотив досить поширений астральний символ і в Передній Азії упродовж епохи бронзи й раннього заліза [Menghin, 2003, p. 225–227].

За стилем орнаменталізації буштинським знахідкам дуже близькі прикраси на обушній частини провушної сокири з Миришті (Північна Молдова) [Dawid, 2002, taf. 61: 2 a–d]. Так, більшість мотивів, подібних до мотивів виробів Буштинського скарбу, фіксуються на бронзових і золотих предметах головно східної частини Карпатського басейну періодів ВА2–ВВ1. А ось стиль орнаменталізації прикрас скарбу з Буштина має зв'язки з деякими знахідками на схід від Карпатської дуги (Бородіно, Миришті).

З огляду на все зазначене, пропоную понизити хронологію Буштинського скарбу, як мінімум, до періоду ВС або, можливо, навіть ВВ1.

Інтерпретація буштинських прикрас. У науковій літературі прикраси, аналогічні буштинським, зазвичай визначають як «сережки» або «кільця» для волосся (локонів). Безсумнівно, це прикраси, пов'язані з головою [про це див: Ginalska et al., 2019, p. 408–411]. На буштинських виробках видно численні сліди потертості, що вказують на їхнє використання. Хоча в них завжди орнаментована лицьова сторона і неорнаментована тильна, сліди потертості спостерігаються на обидвох. Це вказує на те, що прикраси використовували по кілька зразків одночасно. Спосіб їх кріплення був різним: у «сережки» типу Тарпа – це голка, кінець якої чіплявся за пластину, що з'єднує дві великі човноподібні частини, а в «підвіски» типу Буштина – пластина між човноподібними половинками, які за допомогою шнура (з тканини, шкіри) закріплювалися у вусі, на волоссі або головному уборі.

Для визначення функціональної належності буштинських прикрас важливу роль відіграє також їхня кількість. У тих комплексах, для яких збереглися менш-більш точні відомості, кількість «сережок» або «підвісок» дуже значна (Тарпа – 14, Буштина – 11, Рожай – 8). Потрібно відзначити, що кількість кілець для волосся в золотих скарбах косідерського часу також значна (Гонгошпуста – 18, Кендел – 8, Тісошуй – 6 тощо). Отже, велика кількість подібних виробів у скарбах відображає реальну картину їхнього використання в житті. Тут маємо справу з певним комплектом прикрас, яким прикрашалася голова їхнього власника.

Однак, окрім особливої зачіски, прикрашеної великою кількістю зазначених виробів, можна припустити використання їх і як частини певного головного убору. На це вказує вісім бронзових позолочених підвісок, які складаються з пари човникподібних закінчень із кам'яного ящика № 3 могильника бронзового віку Баганли (Казахстан) [Самашев та ін., 2013, p. 74–75, рис. 8, 3]. Вони розташовувалися по чотири примірники збоку і позаду черепа похованого. Дослідники припускають, що це могли бути шкіряні стрічки з прикріпленими до них підвісками, які прикрашали голову померлого [Самашев та ін., 2013, p. 79].

На інший можливий спосіб використання досліджуваних підвісок може опосередковано вказувати скарб Рожай (область Соболч–Сотмар–Берег, Угорщина), де золоті прикраси (сережки типу Тарпа, дротяні кільця зі спіральними кінцями, ланцюжок) були складені в невелику глиняну орнаментовану солярним знаком посудину культури Сучу де Суз (Станово), навколо якої в землю були встромлені три бронзові чеканомолоти типу В3с (за Нестором) [Mozsolics, 1966, p. 28–29, abb. 14; 1973, p. 204, taf. 90; 1–13]. Семантично близький скарб був знайдений у Шіфферштадт (Німеччина) [Schauer, 1986, p. 24, 55–56, abb. 6; 2004, p. 119]. Там на підстилці з обпаленої глини був покладений золотий конус («корона»), а навколо нього вертикально – три бронзових сокири, які датуються XIV–XIII ст. до н. е. [Gerloff, 1995, p. 154]. Дослідники припускають, що подібно до Близького Сходу золоті конуси могли служити спеціальними коронами, інсигніями влади [Gerloff, 2003, p. 195–201; Menghin, 2003, p. 225]. Проте частина вчених припускає, що ці предмети могли бути й частиною ритуальних дерев'яних стовпів або антропоморфних скульптур [Schauer, 2004, p. 120].

Цікаво також, що збереглися дані, які вказують на бойові сокири як атрибути окремих божеств. Саме в такому контексті інтерпретовано і знахідки зі Шіфферштадт, і знамениті зображення з поховання в Ківік [Schauer, 1986, р. 55–57, abb. 16–17; Gerloff, 1995, р. 177–184; Kristiansen–Larsson, 2000, р. 190, Abb. 81]. Щобільше, бронзові чеканомолоти, які оточували золоті знахідки з Рожай, могли мати атропоморфний контекст та символізувати якесь місцеве божество [Gerloff, 2003, р. 195–201]. Припускаю, що у Верхньотиському регіоні в епоху бронзи також міг існувати головний убір з органічного матеріалу (полотно, шкіра), який прикрашали численними «сережками» типу Тарпа і підвісками типу Буштина.

Отже, скарб із Буштина, який охоплював золоті прикраси особливої форми, розмірів і стилю орнаментатії, пропоную датувати періодом не пізніше ніж ВС, імовірно й більш ранньою хронологією (BB1). Золоті «сережки» й підвіски скарбу служили в якості прикраси голови: або як елементи своєрідної, швидше за все, жіночої зачіски, або особливого головного убору (корона (?)). Вони, очевидно, були власністю членів елітного прошарку носіїв культури Сучу де Суз (Станово), які протягом періодів BB1–BD контролювали багаті мінеральні ресурси (сіль, золото, срібло, поліметалічні руди) Верхньотиського регіону.

ЛІТЕРАТУРА

- Балагури, Э. (2001). *Население Верхнего Потисья в эпоху бронзы*. Ужгород.
- Потушняк, Ф. М. (1958). Археологічні знахідки бронзового та залізного віку на Закарпатті. Ужгород.
- Сафронов, В. А. (1968). Датировка бородинского клада. В М. М. Артамонов, Л. С. Клайн (ред.), *Проблемы археологии, 1. Абсолютная хронология энеолита и бронзового века Восточной Европы (Юго-Запад СССР)*. Ленинград, 75–128.
- Самашев, З., Бейтлу, Д. Кариєв, Е. Мургабаєв, С. (2013). Исследование археологического комплекса Баганлы в Шалинском районе Кызылординской области. *Археологические исследования Степной Евразии. Сборник научных статей к 70- летию В. В. Евдокимова*. Караганда, 71–88.
- Bader, T. (1978). *Epoca bronzului in nord-vestul Transilvaniei*. Bucuresti
- Bernjakovič, K. (1960). Bronzezeitliche Hortfunde vom rechten Ufergebiet des Oberen Theisstales (Karpatoukraine USSR). *Slovenska Archeologia*, 8(2), 325–392.
- Blajer, W. (1990). Skarby z wczesnej epoki brązu na ziemiach Polskich. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź.
- Boroffka, N. (1994). *Die Wietenberg – Kultur. Ein Beitrag zur Erforschung der Bronzezeit in Südosteuropa*. Bonn.
- Dawid, W. (2002). Studien zu Ornamentik und Datierung der brozezeitlichen Depotfundgruppe Hajdusámson – Apa – Ighiel – Zajta. Teil 1-2. *Alba Julia*.
- Demeterova, S. (1984). Influence de la culture de Suciú de Sus dans la plaine de la Slovaquie Orientale. *Slovénska Archaeológia*, 32(1), 11–74.
- Eisner, J. (1950). Zláty poklad z Buština v Zakarpatské Ukrajiné, SSSR. *Obzor prehistoricky*. 19, 389–391.
- Furmanek, V. (1977). Pilinyer Kultur. *Slovenská Archaeológia*, 20(2), 251–370.
- Furmanek, V. (1982). Bronzové zavěsky doby bronzové ze Slovenska. *Slovenská Archeológia*, 30(2), 315–346.
- Furmanek, V., Vladar, J. (2006). Metallhortfunde aus dem Verfallhorizont der befestigten Siedlungen der Otomani – und Madarovce - Kultur in der Slowakei. In J. Kopal' (Hrsg.), *Bronzezeitliche Depotfunde – Problem der Interpretation*. Ужгород, 185–225.
- Gerloff, S. (1995). Bronzezeitliche Goldblechkronen aus Westeuropa. In A. Jockenhövel (Hrsg.), *Festschrift für Hermann Müller-Karpe zum 70. Geburtstag*. Bonn, 153–194.
- Gerloff, S. (2003). Godkegel, Knappe und Axt: Insignien bronzezeitliches Kultes und Macht. In T. Springer, A. Grube (Hrsg.), *Gold und Kult der Bronzezeit: Germanisches Nationalmuseum, Nürnberg, 22. Mai bis 7. September*. Nürnberg, 191–203.

- Ginalski, J., Kotowicz, P. N., Przybyla, M. S., Wyrostkiewicz, R. (2019). Supposed Bronze Age hoard of golden artefacts from the defensive settlement on the «Horodyszczce» hill in Trepcza (Polich Carpatians). In Marcin S. Przybyla and Karol Dziegielewska (Eds.), *Chasing Bronze Age rainbows. Studies on hoards and related phenomena in prehistoric Europe in honour of Wojciech Blajer*. Krakow, 399–417.
- Ilon, G. (2015). The Golden Diadem of Velem (Hungary). In I. Szatmari (Hrsg.), *An der Grenze der Bronze – und Eisenzeit. Festschrift für Tibor Kemenczei zum Geburtstag*. Budapest, 213–233.
- Kacso, K. (2011). Die Hügelnekropole von Lapus. Eine Zusammenfassende Einleitung. In S. Berecki, R. E. Nemeti, B. Rezi (Eds.), *Bronze Age Rites and Rituals in the Carpathian Basin*. Targu-Mures, 213–243.
- Kemenczei, T. (1968). Adatok a Kárpát-medencei halomsiros kultura vándorlásának kérdéséhez. *Archaeológiai Értesítő*, 95(2), 159–188.
- Kemenczei, T. (1984). Die Spätbronzezeit Nordostungarns. Budapest.
- Kilian-Dirlmeier, E. (1975). *Gürtelhaken, Gürtelbleche und Blechgürtel in Mitteleuropa. Prahistorische Bronzefunde*, 12(2). München.
- Kobal', J. V. (2000). Bronzezeitliche Depotfunde aus Transkarpatien (Ukraine). *Prahistorische Bronzefunde*, 20(4). Stuttgart.
- Kobal', J. V. (2018). On the Border of Central and Eastern Europe: Bronze Age Hoards in the Transkarpatien. In *Connecting Worlds Bronze – and Iron Age Depositions in Europe. Berlin 19 th – 21 st April*. Berlin, 22.
- Kovács, T. (1976). Spätbronzezeitliche Goldfunde aus der Theissgegend. *Folia Archaeologica*, 27, 55–69.
- Kovács, T. (1991). Das bronzezeitliche Goldarmband von Dunavecse. *Folia Archaeologica*, 42, 7–25.
- Kraskovská, L. (1969). Bohatý popelnicový hrob pilinskej kultury z Viničiek. *Nove obzory*, 11. Presov, 225–229.
- Kristiansen, K., Larsson, Th. B. (2000). *The Rise of Bronze Age Society. Travels, Transmissions and Transformations*. Cambridge.
- Lehoczky, T. (1892). *Adatok hazánk archaeológiájához különös tekintettel Beregmegyére és környékére*. Munkács.
- Menghin, W. (2003). Goldene Kugelhütte – Manifestationen bronzezeitlicher Kalendarwerke. In T. Springer, A. Grebe (Hrsg.), *Gold und Kult der Bronzezeit: Germanisches Nationalmuseum, Nürnberg, 22. Mai bis 7. September*. Nürnberg, 221–237.
- Mozsolics, A. (1958). Goldfund von Kengyel. *Acta Archaeologica Hungarica*, 9, 253–263.
- Mozsolics, A. (1966). Die Goldfunde von Nyiregyháza und Szarvasszó. *Acta Archaeologica Hungarica*, 28, 15–33.
- Mozsolics, A. (1968). Goldfunde des Depothorizontes von Hajdusámson. *Bericht der Römisch – Germanischen Kommission*, 46–47, 1965–1966. Berlin, 1–62.
- Mozsolics, A. (1973). *Bronze- und Goldfunde des Karpatenbeckens*. Budapest.
- Mozsolics, A. (1985). *Bronzefunde aus Ungarn*. Budapest.
- Mozsolics, A. (1988). Der Bronzefund aus der Oberen Remete-Höhle. *Acta Archaeologica Hungarica*, 44, 27–64.
- Mozsolics, A. (1988/1989). Bronzezeitliche Goldohrringe von Dobrovitza. *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien. Band 118/119, 1988/1989*, 163–174.
- Notroff, J. (2011). Menace from the Afterlife? Some remarks about the Archaeological Evidence for Fearing and Banning the Dead and a Contribution to Otomani and Füzesabony Sepulchral Rite. In S. Berecki, R.E. Nemeti, B. Rezi (Eds.), *Bronze Age Rites and Rituals in the Carpathian Basin*. Targu-Mures, 143–153.
- Novotna, M. (1970). Die Axte und Beile in der Slowakei. *Prahistorische Bronzefunde*, 9(3). München.
- Pasternak, J. (1928). *Ruské Karpaty v archeologii*. Praha.
- Schauer, P. (1986). *Die Goldblechkegel der Bronzezeit. Ein Beitrag zur Kulturverbindungen zwischen Orient und Mitteleuropa. RGZM Monografien*, 8. Bonn.
- Schauer, P. (2004). Goldener Zierrat, Goldblechkalotten und Goldblechkegel der Bronze – und Urnenfelderzeit Alteuropas. In H. Roche, E. Grogan, J. Bradley, J. Coles, B. Raftery (Eds.), *From Megaliths to Metals. Essays in Honour of George Eogan*. Oxford, 115–123.

REFERENCES

- Balaguri, E. (2001). *Naselenije Verkhnego Potissia v epokhu bronzy*. Uzhhorod. (in Russian).
- Potushniak, F.(1959). *Arkheologichni znakhidky bronzovoho ta zaliznoho viku na Zakarpatti*. Uzhhorod. (in Ukrainian).
- Safronov, V. A. (1968). The dating of the Borodino hoard. In M. I. Artamonov, & L. S. Klejn (Eds.), *The Problems of Archaeology, 1*. Leningrad, 75–128. (in Russian).
- Samashev, Z., Bejtlu, D., Karijev, E., & Murhabajev, S. (2013). Issledovanije arkheologicheskogo kompleksa Bangaly v Shalinskom rajone Kyzylordinskoj oblatae. *Arkheologitseskije issledovania Stepnoj Jevrazii. Sbornik nauthnykh statej k 70-letiju V. V. Jevdokimova*. Karaganda, 71–88. (in Russian).
- Bader, T. (1978). *Epoca bronzului in nord-vestul Transilvaniei*. Bucuresti. (in Romanian).
- Bernjakovič, K. (1960). Bronzezeitliche Hortfunde vom rechten Ufergebiet des Oberen Theisstales (Karpatoukraine USSR). *Slovenska Archeologia*, 8(2), 325–392. (in German).
- Blajer, W. (1990). *Skarby z wczesnej epoki brazu na ziemiach Polskich*. Wroclaw–Warszawa–Krakow–Gdansk–Lodz. (in Polish).
- Boroffka, N. (1994). *Die Wietenberg – Kultur. Ein Beitrag zur Erforschung der Bronzezeit in Sudosteuroopa*. Bonn. (in German).
- Dawid, W. (2002). Studien zu Ornamentik und Datierung der brozezeitlichen Depotfundgruppe Hajdusámson – Apa – Ighiel – Zajta. Teil 1-2. Alba Julia. (in German).
- Demeterova, S. (1984). Influence de la culture de Suci de Suz dans la plaine de la Slovaquie Orientale. *Slovénska Archaeológia*, 32(1), 11–74.(in France).
- Eisner, J. (1950). Zláty poklad z Buština v Zakarpatské Ukrajiné, SSSR. *Obzor prehistoricky*, 19, 389–391. (in Czech).
- Furmanek, V. (1977). Pilinyer Kultur. *Slovenská Archaeológia*, 20(2), 251–370. (in German).
- Furmanek, V. (1982). Bronzové zavesky doby bronzové ze Slovenska. *Slovenská Archeológia*, 30(2), 315–346. (in Czech).
- Furmanek, V., & Vladar, J. (2006). Metallhortfunde aus dem Verfallhorizont der befestigten Siedlungen der Otomani – und Madarovce - Kultur in der Slowakei. In J. Kopal' (Hrsg.), *Bronzezeitliche Depotfunde – Problem der Interpretation*. Ужгород, 185–225. (in German).
- Gerloff, S. (1995). Bronzezeitliche Goldblechkronen aus Westeuropa. In A. Jockenhövel (Hrsg.), *Festschrift für Hermann Müller-Karpe zum 70. Geburtstag*. Bonn, 153–194. (in German).
- Gerloff, S. (2003). Godkegel, Knappe und Axt: Insignien bronzezeitliches Kultes und Macht. In T. Springer, & A. Grube (Hrsg.). *Gold und Kult der Bronzezeit: Germanisches Nationalmuseum, Nürnberg, 22. Mai bis 7. September*. Nürnberg, 191–203. (in German).
- Ginalski, J., Kotovicz, P. N., Przybyla, M. S., & Wyrostkiewicz, R. (2019). Supposed Bronze Age hoard of golden artefacts from the defensive settlement on the «Horodyszcz» hill in Trepcza (Polich Carpatians). In Marcin S. Przybyla & Karol Dziegielewski (Eds.). *Chasing Bronze Age rainbows. Studies on hoards and related phenomena in prehistoric Europe in honour of Wojciech Blajer*. Krakow, 399–417.
- Ilon, G. (2015). The Golden Diadem of Velem (Hungary). In I. Szatmari (Hrsg.), *An der Grenze der Bronze – und Eisenzeit. Festschrift für Tibor Kemenczei zum Geburtstag*. Budapest, 213–233.
- Kacso, K. (2011). Die Hügelnekropole von Lapus. Eine Zusammenfassende Einleitung. In S. Berecki, R. E. Nemeti, & B. Rezi (Eds.), *Bronze Age Rites and Rituals in the Carpathian Basin*. Targu–Mures, 213–243. (in German).
- Kemenczei, T. (1968). Adatok a Kárpát-medencei halomsiros kultura vándorlásának kérdéséhez. *Archaeológiai Értesítő*, 95(2), 159–188. (in Hungarian).
- Kemenczei, T. (1984). *Die Spätbronzezeit Nordostungarns*. Budapest. (in German).
- Kilian-Dirlmeier, E. (1975). *Gürtelhaken, Gürtelbleche und Blechgürtel in Mitteleuropa. Prahistorische Bronzefunde*, 12(2). München. (in German).
- Kopal', J. V. (2000). Bronzezeitliche Depotfunde aus Transkarpatien (Ukraine). *Prahistorische Bronzefunde*, 20(4). Stuttgart. (in German).

- Kobal', J. V. (2018). On the Border of Central and Eastern Europe: Bronze Age Hoards in the Transkarpatien. In *Connecting Worlds Bronze – and Iron Age Depositions in Europe. Berlin 19 th – 21 st April*. Berlin, 22.
- Kovács, T. (1976). Spätbronzezeitliche Goldfunde aus der Theissgegend. *Folia Archaeologica*, 27, 55–69. (in German).
- Kovács, T. (1991). Das bronzezeitliche Goldarmband von Dunavecse. *Folia Archaeologica*, 42, 7–25. (in German).
- Kraskovská, L. (1969). Bohatý popelnicovy hrob pilinskej kultury z Viničiek. *Nove obzory*, 11. Presov, 225–229. (in Czech).
- Kristiansen, K., & Larsson, Th. B. (2000). *The Rise of Bronze Age Society. Travels, Transmissions and Transformations*. Cambridge.
- Lehoczky, T. (1892). *Adatok hazánk archaeológiájához különös tekintettel Beregmegyére és környékére*. Munkács. (in Hungarian).
- Menghin, W. (2003). Goldene Kugelhütte – Manifestationen bronzezeitlicher Kalendarwerke. In T. Springer, & A. Grebe (Hrsg.). *Gold und Kult der Bronzezeit: Germanisches Nationalmuseum, Nürnberg, 22. Mai bis 7. September*. Nürnberg, 221–237. (in German).
- Mozsolics, A. (1958). Goldfund von Kengyel. *Acta Archaeologica Hungarica*, 9, 253–263. (in German).
- Mozsolics, A. (1966). Die Goldfunde von Nyiregyháza und Szarvasszó. *Acta Archaeologica Hungarica*, 28, 15–33. (in German).
- Mozsolics, A. (1968). Goldfunde des Depothorizontes von Hajdusámson. *Bericht der Römisch – Germanischen Kommission*, 46–47, 1965–1966. Berlin, 1–62. (in German).
- Mozsolics, A. (1973). *Bronze- und Goldfunde des Karpatenbeckens*. Budapest. (in German).
- Mozsolics, A. (1985). *Bronzefunde aus Ungarn*. Budapest. (in German).
- Mozsolics, A. (1988). Der Bronzefund aus der Oberen Remete-Höhle. *Acta Archaeologica Hungarica*, 44, 27–64. (in German).
- Mozsolics, A. (1988/1989). Bronzezeitliche Goldohrringe von Dobrovitza. *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien. Band 118/119, 1988/1989*, 163–174. (in German).
- Notroff, J. (2011). Menace from the Afterlife? Some remarks about the Archaeological Evidence for Fearing and Banning the Dead and a Contribution to Otomani and Füzesabony Sepulchral Rite. In S. Berecki, R.E. Némethi, & B. Rezi (Eds.). *Bronze Age Rites and Rituals in the Carpathian Basin*. Targu-Mures, 143–153.
- Novotna, M. (1970). Die Axte und Beile in der Slowakei. *Prahistorische Bronzefunde*, 9(3). München. (in German).
- Pasternak, J. (1928). *Ruské Karpaty v archeologii*. Praha. (in Czech).
- Schauer, P. (1986). *Die Goldblechkegel der Bronzezeit. Ein Beitrag zur Kulturverbindungen zwischen Orient und Mitteleuropa. RGZM Monografien*, 8. Bonn. (in German).
- Schauer, P. (2004). Goldener Zierrat, Goldblechkalotten und Goldblechkegel der Bronze – und Urnenfelderzeit Alteuropas. In H. Roche, E. Grogan, J. Bradley, J. Coles, & B. Raftery (Eds.). *From Megaliths to Metals. Essays in Honour of George Eogan*. Oxford, 115–123. (in German).

Стаття: надійшла до редакції 9.06.2020
прийнята до друку 10.09.2020

GOLDEN HOARD FROM BUSHTINO (UKRAINE)

Josip V. KOBAL'

*Scientific Research Centre «Rescue Archaeological Service»,
Institute of Archaeology, National Academy of Sciences of Ukraine,
Vynnychenko Str., 24, 79008, Lviv, Ukraine,
e-mail: kaisokj@gmail.com*

The territory of the modern Transcarpathian region of Ukraine is rich in Bronze Age hoards (about 200 complexes are known). However, just a small part of them includes only gold objects.

The gold items of the treasure were interpreted as Tarpa type earrings and dated to the Opaya horizon (BD). Re-analysis of the finding allowed reviewing the data of the statement. The article proposes to refer the complex to the period of the BC and, perhaps, even BB1, and to interpret gold implements as elements of a special hairstyle or headdress (crown?).

The hoard from the village of Bushtino (Khust district), which is the focus of our article, also belongs to them. The hoard was discovered in 1911. It consisted of 13 jewelry items (11 gold pendants and 2 bracelets). To date, only 3 items have saved. They are stored in Uzhgorod, in the Transcarpathian Museum of Local Lore named after Tyvodar Lehotsky.

Jewelry items from Bushtino belong to two types: Tarpa type of earrings (1) and Bushtino type of pendants (2). All of them are ornamented in one technique and in one style, and also have common or close motives (paired zigzag lines, crosses, stars, etc. and their combinations) and compositions. The analysis of ornamental motifs of ornaments from Bushtino shows that most of them have analogies on products of earlier times, periods BB1 - BA2. Tarpa-type bronze earrings in the Pilin culture (Northern Hungary and Eastern Slovakia) mostly also date to an earlier time (BC period). The author of the article proposes to determine the chronology of the Bushtino hoard not later than the period of BC or even BB1.

Based on archaeological and ethnographic data, as well as the number of ornaments in individual complexes, it is hypothesized that gold items from Bushtino could be either part of a special hairstyle (women?), or part of a special headdress (crown?) made of organic materials (fabric, leather). Rich headdresses (crowns) existed in the Bronze Age in Western Asia and Europe. Probably the implements from Bushtino belonged to someone from the elite unit of cultural bearers of Suciú de Sus (Stanovo).

Key words: Superior Tisa Region, Bronze Age, gold hoard, chronology, interpretation.